

Josep PERARNAU I ESPELT

FINALMENT, LA CIGONINA I LA SEVA ,NIGROMÀNCIA'

*A la memòria d'En
Joan Fuster i Ortells,
a qui aquestes pàgines
haurien interessat*

En els darrers anys ha existit una doble línia de recerca entorn aquella exposició escolar del bisbe de Lleida, Jaume Sitjó, *Lectura in quartum librum Decretalium*: la que procedia de la Seu d'Urgell i tenia com a base l'exemplar de la dita obra, que allí es conserva manuscrita en l'Arxiu de la Catedral, ms. 2874, objecte de l'atenció del seu arxiver, Benigne Marquès, el qual, de més a més, basat en informacions de Gérard Fransen, donava a conèixer l'existència d'un altre exemplar de la *Cigonina*, conservat a Lucca, Biblioteca Capitolare Feliniana, ms. 245;¹ i la que prenia com a base l'anotació de la seva existència en la biblioteca papal de Peníscola i posava punt final a la fama d'obra nigromàntica que havia tingut en anys anteriors.²

En unir-se les dues línies d'estudi, la primera afirmació, que és possible d'establir amb certesa, és la següent: l'exemplar existent en l'arxiu de la catedral de la Seu d'Urgell no és el que hi havia a Peníscola. Ho demostra la comparació entre les dades que ens ofereix el catàleg de la biblioteca papal i les corresponents del volum urgellenc.

1. Benigne MARQUÈS, *El Ms. 2874 de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell i el seu autor Jaume Sitjó*, dins «Urgellia», I (1978), 367-400; en les primeres pàgines són aplegades tant bibliografia com fonts relatives a Jaume Sitjó i presentats els dos volums manuscrits que han conservat la *Cigonina*: el de la Seu d'Urgell indicat en el títol (367-368), i el de Lucca (367-369). A la riquesa d'informacions d'aquestes pàgines només sembla que s'hi pot afegir una dada: la de l'existència de la mateixa obra en la biblioteca de Calixt III, documentada pel seu inventari, publicat per Francesc MARTORELL, *Un inventario della biblioteca di Calisto III*, dins «Studi e Testi, 41 = Miscellanea Francesco Ehrle, V, Biblioteca ed Archivio Vaticano. Biblioteche diverse», Roma 1924, 166-191, en concret 172, núm. 44; dissortadament, l'anotació no ens proporciona cap dada útil, perquè, fora del detall que era en paper, no descriu res de l'interior del volum, ans només ens diu el títol que figurava al llom: *Ilerdensis super quarto decretalium*; només podem aventurar que podria ésser l'actual de Lucca, que també és en paper; però res més, car l'enquadernació és moderna; el clergue Falcó, esmentat en els primer i darrer folis, encaixaria amb un valencià i, doncs, contribueix a fer plausible la hipòtesi que l'actual ms. 245 de la Biblioteca Capitolare Feliniana de Lucca, sigui el de Calixt III. L'article de Marquès serà en endavant citat així: MARQUÈS, *El Ms. 2874...*; ací li repeteixo la gratitud per les facilitats que m'ha donat en l'estudi de l'exemplar urgellenc.

2. Josep PERARNAU, *Què és la «Cigonina»?*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», VI (1987), 304-306; d'aquestes pàgines depenien les dedicades a la mateixa obra per Joan FUSTER I ORTELLS, en els seus *Llibres i problemes del Renaixement*, València 1989, 143-155.

Recordem que la descripció del volum de Benet XIII en l'inventari dels seus «libri in studio reperti» diu així:

«item, *lectura* cigonis, episcopi ilerdensis, *super quarto libro decretarium*. Incipit in prima columna, in littera rubea: «incipit lectura reuerendi in xristo patris, etc.», et finit in sequenti: «quod congruit xliij di.»³

En aquesta anotació tenim tres dades entorn de l'«incipit» i dues de relacionades amb les paraules finals de la columna, que segueix la primera, per tant, amb seguretat, la segona.

Les tres de l'«incipit» són:

- a) que el text, ja en el mateix començament, era partit en dos corondells;
- b) que les primeres paraules copiades eren les del títol de l'obra;
- c) que aquestes paraules del títol eren escrites en vermell.

Les dues relatives al final de la segona columna són:

- a) que es tractava de la segona columna, o de la que venia immediatament després de la primera;
- b) i que les paraules, amb què la segona acabava, eren: «quod congruit xliij di.».

Ara fem les constatacions següents:

quant a l'«incipit»:

- a) també el text de la Seu d'Urgell presenta les pàgines repartides en dos corondells;
- b) però les seves primeres paraules copiades no són les del títol de l'obra, ans aquestes: «IN nomine dni. nostri ihesu xristi, quod est super omne nomen...»
- c) aquest «incipit» no és copiat en vermell, ans en negre, com el text següent de l'obra.

Quant a l'«èpilog» del segon corondell o f. 1b:

les paraules, amb les quals s'acaba el segon corondell i, doncs, la primera pàgina del volum són: «pontifices xviiij. q. ij. abbatibus .xxv. di.»⁴

Cap dubte, doncs, que la comparació de les dades permet d'afirmar amb certesa que l'exemplar de la Seu d'Urgell no és el que hi havia a la biblioteca papal de Peníscola; tampoc no ho és el de Lucca.

El text incriminat

Les dades proporcionades per l'anotació de Peníscola permetien de donar una

3. JOSEP PERARNAU, *Darrer inventari de la biblioteca privada de Benet XIII (1423)*. Barcelona, Biblioteca de Catalunya ms. 235, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», VI (1987), 185-226, en particular 190, núm. 63.

4. Una constatació paral·lela és possible en relació al volum de Lucca; el seu «incipit», en efecte, no és el de l'exemplar de Benet XIII ans aquest: *Incipit apostilla* (corregit en *Lectura super quarto libro decretarium edita a reverendo...*, MARQUÈS, *El Ms. 2874...*, 368.

primera solució al problema de si Jaume Sitjó havia estat un 'bisbe nigromàntic', pel fet d'indicar que allò que havia interessat tant la reina Violant de Bar era el text de la *Lectura* feta per Jaume Sitjó del capítol del llibre quart de les *Decretals* intitulat *De frigidis et maleficiatis, et impotentia coeundi*.

Ara que tenim accés al text, crec que s'ho valdrà d'oferir-ne transcripció al possible interessat en el tema. Diu així en l'exemplar de la Seu d'Urgell, ff. CXXXVIId-CXXXVIIa:

«*De frigidis et maleficiatis, rubrica.* Dicit tamen Hostiensis quod medici dant interdum quedam remedia, licet videantur vana, sed satis potest tollerare ecclesia retundere vana vanis, unde consulit recurri ad ea que continentur in *Practica Constantini*. Ponitur c. Sequens: Sunt quidam qui maleficiis impediti cum uxoribus suis coire non possunt. De quorum suffragio librum nostrum volumus emundare, quod medicamentum, nisi fallor, est sanctissimum. Item, si cum hoc contigerit, speret in Deo et ipse dabit benignitatem [cf. Psalm. LXXXIV, 13]. Sed quia maleficia sunt multimoda, oportet ut de eis disputemus».

«Maleficiorum, itaque, quedam de animatis fiunt, ut testiculi galli, qui superpositi retro cum ipsius sanguine efficiunt ne concubant in lecto iacentes; quedam, cum caracteribus scriptis cum sanguine vespertilionis».

«Quedam, vero, de inanimatis, sicut si nux vel grandis separentur, quarum medietas ex una parte vie ponatur, alia ex alia parte, unde sponsus et sponsa venire debent; sunt et alia que de de granis fabarum efficiuntur, que neque aqua calida mollificantur, neque igne coquantur; quod maleficium est pessimum, si quatuor illarum vel in lecto vel in via, vel supra hostium, vel infra ponantur».

«Sunt et alia, que sunt metallica, sicuti que fiunt ex ferro, vel plumbo. Ex ferro, sicut que fiunt ex acu, cum qua mortui vel mortue suuntur. Sed quia hec dyabolica et maxime in mulieribus sunt, aliquando divinis, aliquando humanis curantur».

«Igitur, si sponsus et sponsa supradictis maleficiis conturbentur, sanctius est de hiis disserere quam silere, quia si non curantur, separantur, et sic deviant. Et hoc maleficium exercentes, non solum in proximis sed etiam Creatore pec[c]are videntur».

«Si, ergo, maleficium tecti extirpare volumus, videndum est si supradictum maleficium persipit, et auferatur. Sed, si actor male-[f. CXXXVIId]-ficii in nocte ponat et in die auferat, vel e contra, aliam domum acquirant sponsus et sponsa, et ibi iaceant».

«Si caracteris hoc maleficium sit, quod cognoscitur quia sponsus et sponsa non diligunt se ad invicem, queratur supra limen hostii vel infra, et si quid inveniatur, deferatur ad sacerdotem. Si non, faciat ea que inferius ponuntur. Si nux vel glandis sit causa huius maleficii, accipiat mulier quamlibet nucem vel glandem, separetque eam, et cum una medietate pergat vir ex una parte alicuius vie, et ibi ponat, mulier vero ex alia parte vie, et ibi ponat alteram partem nucis. Deinde, sponsus et sponsa accipiant ambas partes nucis, testa non extracta, et sic tota nux reintegretur et servetur per octo dies; hoc facto, coeant. Si autem propter fabas sit maleficium, magis divinis quam humanis curari potest. Si sit propter acus mortuorum, querantur maleficia in calcitravel pulvinari, si vero non inveniuntur, concumbant in alia domo vel lecto. Canis fel masculi nigri domui aspersum, domum purgat, et efficit ne ullum maleficium domui inferatur. Canonino sanguine domus parietes asperge, ab omni maleficio liberabitur. Fel alicuius piscis, et maxime zangarini, si sponsus et sponsa secum habeant in pixide iuniperi, et eunt dormiendum, ponant super carbonem vinum, ut inde fumigentur: omnia supradicta maleficia evanescent. Similiter, si argentum vivum accipiantur et calamo canne mitatur, calamo cum cera cooperto, nesciente sponso et sponsa, nullum maleficium eis obest».

.....
«Ad tertium, dicendum quod alicando maleficium est ita perpetuum, quod non potest

habere remedium humano opere, quamvis Deus posset remedium prestare, quia omnia potest, XXXIJ, q. V., 'Si Paulus', vel demonem cogendo desistere, vel ipse etiam demon desistendo. Non autem semper oportet ut id quod per maleficium factum est possit per maleficium aliud destrui, ut ipsi malefici confitentur; et tamen, si possit per maleficium remedium adhiberi, nichilominus perpetuum reputaretur, quia nullo modo aliquis debet ad sortilegos concurrere vel divinos, ut in q. V, 'Constituimus' ubi de hoc; aut demonis auxilium per maleficia invocare, XXVJ., q. V., c. JJ, et q. VIJ., 'Admoneant', quia invocare demones sapit heresim manifeste, et sic intelligitur I., 'De hereticis', c. 'Accusatus', & 'Sane li. VIJ'; similiter, non oportet quod, si propter peccatum aliquod, data est potestas dyabolo in aliquem, quia, cessante peccato cessat potestas, quia pena interdum remanet, culpa transeunte, 'De pe.', di. I., 'Sicut primi'; productior est enim interdum pena quam culpa, 'De pe.', IJ, 'Productior'. Similiter, et exorcismi ecclesie non valent semper ad exprimendum demones».

«Ad quartum, dicendum quod maleficium quandoque potest prestare impedimentum ad omnes, quandoque ad unam tantum, quia dyabolus ex voluntaria causa, non ex necessitate nature est agens».

Les fonts

En el text acabat de transcriure és feta referència explícita a dues obres: al tractat d'Enrico di Segusio, 'Hostiensis', sobre el mateix llibre quart de les *Decretals*,⁵ i a través d'ell, a la *Practica Constantini*.⁶ Intentem de veure-ho més de prop.

L'Hostiensis dedica al tema molta menys atenció que el nostre bisbe i es limita a dir el següent:

«...in *Practica Constantini* ponitur: ...ita de hiis qui, maleficiis impediti, cum uxoribus coire non possunt, ubi tractat Constantinus de diversis maleficiis et remediis eorundem. Et inter cetera dicit quod maleficium fabarum pessimum est. Et postea sequitur, quod magis divinis quam humanis curari potest, quasi dicat, ipsum nonnisi miraculose curari posse; censetur, ergo, maleficium impedimentum perpetuum per ecclesiam, nec immerito, nisi Deus intra triennium operetur.

«Et consulo quod in hac materia recurras ad illa que ibi ponuntur, et alia remedia medicorum. Licet, enim, quedam vana et superstitiosa videantur, tamen cuilibet auctori credendum est in sua facultate. Sed et satis potest tollerare ecclesia retundere vana vanis».⁷

5. Una breu caracterització i informació bibliogràfica d'autor i d'obra es pot trobar en el meu *La donació de la biblioteca d'Arnau des Colomer i la fundació de la «Libreria Sedes» de Girona (1397-1411)*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», II (1983), 172-239, en particular 182, notes a [VII-VIII]; cf. també ATCA, VI (1987), 257, sobre la presència de l'Hostiensis en les dues biblioteques papals de Peníscola.

6. Sobre el monjo de Monte Cassino, Constantí Africà, hom pot veure els articles que li dediquen V. von FALKENHAUSEN, *Costantino Africano*, dins «Dizionario Biografico degli Italiani», vol. XXX, *Cosattini-Crispolto*, Roma 1984, 320-324; i Michael McVAUGH, *Constantine the African*, dins «Dictionary of Scientific Biography». Volume 3. *Pierre Cabanis - Heinrich von Dechen*, Nova York, Charles Scribner's Sons 1981, 393-395.

7. *Apparatus domini Hostiensis super quartum librum Decretalium*, Vat. lat., 2547: (f.30c: *De frigidis et maleficiatis et impotentia coeundi*; f. 34a: *Ut agerent penitentiam*) f. 34a, línies 15-27.

Tal vom el lector ha pogut veure, fou Henricus de Segusio, l'Hostiensis', qui proporcionà a Jaume Sitjó la referència a la *Practica Constantini*, que ara és més coneguda sota el títol de *Pantbegni*. Però només la referència, car, tal com els fragments acabats d'esmentar ens permeten d'adonar-nos, la diferència entre el cardenal d'Òstia Tiberina i el bisbe de Lleida en aquest punt rau en el detall que aquell només esmenta la *Practica* (o *Pantbegni*), mentre aquest en copia un llarg fragment.

La primera deducció que en podem extreure és que, per possessió o préstec, el dit llibre era a l'abast del bisbe de Lleida, a Lleida mateix o en algun dels castells episcopals on ell devia passar temporades i qui sap si s'hi retirava a fi d'escriure la seva obra sobre el llibre quart de les *Decretals*.

Transcrivim, doncs, del Vat. lat. 2403, f. 85a-b, el text de Constantí, tal com se'n presenta en un manuscrit contemporani del dit bisbe de Lleida:

{F. 85a} *In nomine Domini*

Incipit capitulum de his, qui maleficiis impediti cum uxoribus suis coire non possunt, secundum Constantinum in Panteni

«Sunt quidam, qui, maleficiis impediti, cum uxoribus suis coire non possunt, de quorum suffragio volumus librum enodare, quod medicamentum, insistant, est santissimum. Igitur, si cui hoc contingerit, speret in Domino et ipse dabit bonitatem.

«Set quia maleficia sunt multimoda, oportet ut de eis disputemus.

«Maleficiorum itaque, quedam de animalibus sunt, ut de testiculis galli, qui superpositi tecto cum ipsius sanguine efficiunt ut ne cubent in lecto iacentes. Quemadmodum de coructis scriptis ex sanguine vespertilionis.

«Quedam de inanimatis, sicut nux vel glandes, si separentur, quarum una medietas ex una parte vie ponatur et alia ex parte altera, unde, sponsus et sponsa pergere debent.

«Sunt et alia, que de granis fabarum conficiuntur, que neque aqua callida mollificantur nec igne coquantur, quod maleficium est pessimum, si 4 illarum in tecto, vel in via, vel supra ostium, vel infra ponantur.

«Sunt et alia, que sunt metallica, sicut que fiunt ex ferro vel plumbo. Ex ferro, sicut que fiunt ex acu, cum qua mortui vel mortue suuntur.

«Set quia hec diabolica et maxime a mulieribus sunt aliquando, et aliquando a viris divinis quandoque curantur, ergo, si sponsus vel sponsa supradictis maleficiis conturbentur, sanius est de his disserere quam tacere, quia, si non succurrantur, separentur, et sic deiciantur. Et hoc maleficium exercentes non solum in proximis, sed etiam in creatore peccare videntur.

«Si enim maleficium recepti extirpare volumus, videndum est si supradictum maleficium supersit, auferatur.

«Sed si auctor istius maleficii in die auferat et in nocte ponatur, vel e converso, aliam domum acquirat sponsus et sponsa, ibique iaceat.

«Sed si cataractis huiusmodi maleficium fiat, quod cognoscitur quia sponsus et sponsa non diligunt se ad invicem, quare supra limen ostii vel infra querat, et si quid inveniatur, deferatur ad sacerdotem vel episcopum. Sed, si non faciunt, faciant ea que inferius ponentur.

«Si nux vel glanx sint huius maleficii, accipiat mulier quamlibet nucem vel glandem, separetque eam, et cum una medietate pergat vir ex una parte alicuius vie, et ibi ponat, mulier vero ex alia parte vie ponat aliam partem nucis. Deinde sponsus et sponsa accipiant ambas partes nucis, testa vero extracta, intus redeant, et sic tota nux integretur et servetur per octo dies, et hoc facto coeat.

«Si autem fiat per fabas, divinis quam humanis magis curari debet vel potest.

«Si sit propter acum mortuorum, querantur maleficia in culcitra vel in pulvinari, et si

non invenitur, in alia domo vel in lecto alio concubent.

«Canis nigri masculi fel videlicet domui aspersum, domum purgat et efficit ne ullum maleficium domui inferatur. Canino sanguine domus parietes asperge et ab omni maleficio liberabitur.

«Fel alicuius piscis, [f. 85b] et maxime sangatini, si sponsus et sponsa secum habeant in piscide vinipari et cum essent dormituri, ponatur super carbonem vivum et inde sufumigentur omnia, supradicta maleficia evanescent.

«Similiter, si argentum vivum accipiant et in calamo canne mittatur, calamo cum plumbo et cera cooperto, nesciente sponso et sponsa, nullum maleficium eis oberit.

«Sed si pertractatis in mentibus supradicta non profuerit, accedant ad sacerdotem vel episcopum, et si episcopus hoc non concesserit nullum remedium inveniri, facta confessione, ab episcopo vel a religioso sacerdote in die Resurrectionis seu Assensionis vel Pentecostes, eo invicem communicentur, Corpore Domini accepto et Sanguine, sponsus sponse dent osculum pacis inter se, et, accepta benedictione ab episcopo, det sibi episcopus vel sacerdos hunc versum prophetie scriptum in carta: «Vox Domini super aquas .a. s. tz. d. s. a. m.»⁸; deinde veniant domum et a polutione seu copulatione per tres dies et tres noctes astineant, postea agant, et sic omnis destruetur virtus»⁹.

Vers la conclusió

Ara sembla arribada l'hora d'intentar una visió global d'aquest afer.

La constatació immediata és aquesta: Jaume Sitjó no féu altra cosa que posar en pràctica una indicació d'un mestre indiscutit, Enrico di Segusio.

Una indicació que tant aquest com Sitjó, ambdós canonistes, veien d'aquesta manera, esmaperduts (dir 'impotents' seria caure en un joc de paraules) davant els casos d'impotència en matrimonis: cal donar i estar a la paraula dels especialistes reconeguts en cada matèria, en medicina, a les grans autoritats; cal no oposar-se a remeis indicats pels dits especialistes, ni que es tractés de coses que a ells, homes de dret i de dret canònic, els semblaven i que qualificaven de 'vana'.

I aquests són els principis d'on derivà tot. Jaume Sitjó no fou altra cosa que un canonista i bisbe que, davant casos extrems, es limità a repetir allò que deia una autèntica autoritat en matèria de medicina, Constantí Africà, tot i que a ell els remeis d'aquest li semblessin ximpleries. Però calia no contraposar-s'hi, per si resultaven d'algun efecte. Perquè per a la seva gent i per a ell sobretot en tant que bisbe, l'important era això: l'efecte a l'hora de solucionar problemes greus de la gent.

Roma, desembre del 1995

8. La citació bíblica pertany al *Salm XXVIII*, 3: les quatre darreres lletres seguides de punt podrien significar «dominus super aquas multas», del mateix llibre, salm i versicle; les tres primeres, en canvi, no veig què poden significar.

9. La taula que hi ha al començament del Vat. lat. 2.403, afegida durant el segle XVII, descriu el nostre text així: *Anonymi De his qui maleficiis impediti, cum uxoribus suis coire non possunt, excerptum ex Constantino in Pantegni*.